

Туризм та рекреація в сільській місцевості: проблема кластерного підходу

Корома Н.С.

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2022.2.2-2/13>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна, nataliia_koroma@knu.ua

Анотація. Дане дослідження вивчає сучасні сільські зміни пов'язані з переходом від економіки, зосередженої на виробництві, до економіки, зосередженої на послугах, що в перспективі дозволить сформувати туристичні кластери в межах сільських територій. Вивчена історія формування наукового погляду на такі поняття, як «сільський», «сільська місцевість», «сільський туризм та відпочинок». Вивчені три основні характеристики, які чітко визначають райони як сільські: густина населення та розмір населеного пункту, землекористування та господарство, традиційні громадські структури. Сформований спектр туристично-рекреаційних заходів у сільській місцевості, які складають її привабливість через атракції та розвиток відповідних видів туризму. Означені потенційні аспекти розвитку сільського туризму. Запропонований аналіз соціально-економічного, культурного, фізичного впливів на розвиток туризму та рекреації в сільській місцевості. Виокремлено ряд динамічних процесів у вимірі світових трендів. Запропонована загальна стратегія туристичного кластеру.

Ключові слова: сільський, сільська місцевість, сільська територія, сільський туризм та відпочинок, сільський туристський кластер.

Tourism and recreation in rural areas: problem of cluster approach

Koroma N.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, nataliia_koroma@knu.ua

Annotation. This study examines modern rural changes associated with the transition from an economy focused on production to an economy focused on services, which in the future will allow the formation of tourist clusters within rural areas. The history of the formation of a scientific view on such concepts as "rural", "rural area", "rural tourism and recreation" is studied. Three main characteristics that clearly define the districts as rural were studied: population density and size of the settlement, land use and economy, traditional public structures. The spectrum of tourist and recreational activities in the countryside has been formed, which make up its attractiveness through attractions and the development of relevant types of tourism. The potential aspects of the development of rural tourism are identified. An analysis of socio-economic, cultural, and physical influences on the development of tourism and recreation in rural areas was proposed. A number of dynamic processes in the measurement of world trends are highlighted. The general strategy of the tourist cluster is proposed.

Key words: rural, rural area, rural territory, rural tourism and recreation, rural tourist cluster.

Вступ. *Кластерний підхід* – це давно апробований інструмент ефективного управління ресурсами території та прискорення її економічного розвитку. Кластери – складна система, націлена на посилення конкурентоспроможності через креативність та інноваційність, довіру і взаємну роботу, підприємницький талант та успішну реалізацію. Хоч кластери - це мережа взаємодіючих і конкуруючих учасників, але які створюють спільну цінність, а саме: посилення соціальних взаємозв'язків (соціальний капітал), придбання нових знань і навичок (людський капітал), синергія від спільної роботи (зростання продуктивності).

Стратегічним чинником у процесі економічного, і в той же час сталого розвитку, є ресурси. Туристичні ж ресурси, включаючи природний ландшафт, а також історичні та культурні ресурси, можна, і потрібно, успішно використовувати, якщо ними добре управляти, підтримувати та розвивати їх. Сталий розвиток туристичної галузі вважається надзвичайно важливим для розвитку міських чи сільських територій. Їх раціональне використання, ґрунтоване на моделі екологічної безпеки ландшафту, формує наукову основу для подолання конфліктів між збереженням ресурсів та їх використанням людиною, сприяючи супутньому економічному розвитку та екологічній цілісності. Управління ресурсами є чи не найголовнішою умовою для функціонування будь-яких складних територіальних систем різного рівня, зокрема і рівня об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Застосування *кластерного підходу* до розвитку рекреації і туризму в об'єднаних територіальних громадах України може бути надзвичайно дієвим та ефективним інструментом. Успішне функціонування територіально-рекреаційної системи та формування на її основі рекреаційно-туристичного кластеру дає змогу ефективно використовувати природні та антропогенні рекреаційні ресурси, історичну та культурну спадщину і значно посилити вплив сфери рекреації і туризму на економічний розвиток регіону. Найбільшої уваги і підтримки завжди потребували *сільські території*. Тому включення їх до кластерної моделі організації виробництва та просування на ринку товарів і послуг сприятиме вирішенню ряду економічних проблем регіону та громади, диверсифікації виробництва продукції та послуг, підвищенню їх конкурентоспроможності. І тут туризм, може бути дуже дієвим каталізатором формування такої форми співробітництва та кооперації суб'єктів малого і середнього підприємництва.

Матеріали і методи досліджень. Дослідження сільських територій не можливе без етнографічних досліджень. Наприклад, чудова робота «Childerley: Nature and Morality in a Country Village. Morality and Society» («Чілдерлі: природа і мораль у села. Мораль і суспільство») (Bell, 1994), яке широко зосереджується на соціальному досвіді природи та забезпечує чудовий вступ до багатьох загальних тем у сучасній сільській географії (наприклад, ідентичність, досвід, клас, стать). Один з перших підручників, який розглядає сільську географію як окрему підгалузь, «Rural Geography: An Introductory Survey» («Сільська географія: Вступне дослідження») (Clout, 1972), включає розділи про народонаселення, урбанізацію, планування щодо землекористування, сільське господарство, транспорт і виробництво відображають перші проблемні напрямки досліджень в сільській географії. Книга «An Introduction to Rural Geography» («Вступ до сільської географії») (Gilg, 1985) – це знайомство з географією сільської місцевості через всебічний огляд наукових досліджень, опублікований за попереднє десятиліття, коли даний науковий напрям вступив в період швидкого розвитку. Хоча книга застаріла, вона є корисним дороговказом. Особливо промовистим є аргумент Гілґа в останньому розділі про те, що сільська географія ще не є цілісною дисципліною і що їй необхідно зосередитися на розвитку теорії та більш точному визначенні «сільського». Праця «Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring» («Географія сільської місцевості: процеси, реакції та досвід реструктуризації сільської місцевості») (Woods, 2005) написана переважно для студентів та неспеціалістів, цей підручник містить вступ до сільської географії через призму реструктуризації сільської

місцевості. Вже в дослідженні під назвою «Rural. Key Ideas in Geography» («Сільський. Ключові ідеї з географії») (Woods, 2011) Вудс надає оновлений огляд літератури щодо поняття «сільський» у детальному, але доступному описі. Ця робота являє собою більш просунутий і вичерпний огляд сучасної сільської науки, ніж в роботі 2005 року .

Аналітичний акцент щодо наукової оцінки сільських територій часто зазнавала змін. Нові теоретичні погляди були застосовані до таких питань, як демографічні зміни в сільській місцевості та міграція з міста в село, сільські ресурси та надання послуг у сільській місцевості, а також природа сільських громад. Зросла важливість тем, що стосуються питань соціальної ідентичності, соціальних відмінностей, а також побудови та рецепції культурних образів сільської місцевості (Gartner, Lime, 2000; Duffy, 2009; Torres, Momsen, 2011). Важливим стало вивчення зміни сільського населення, конфлікту ресурсів і управління ними, доступу до послуг і зміни сільської громади, з наступними дослідженнями результатів відносин, структур і агентів політичної економії (Stein, 2014; Boz, Kilic, Kaynakci, 2017; Prylutskyi, 2020).

Результати та їх аналіз. Сучасні сільські зміни пов'язані з переходом від економіки, зосередженої на виробництві, до економіки, зосередженої на послугах, що призвело до формування соціальних відносин, заснованих на навичках і кваліфікації, рішеннях щодо споживання та формування громадської свідомості та відповідальності.

Пропонуємо три основні характеристики, які чітко визначають райони як сільські:

1. *Густина населення та розмір населеного пункту.* Хоча сільські райони мають низьку густоту населення та антропогенне середовище, в якому переважає природне та/або обробне/лісне середовище, середня щільність сільського населення дуже різниться між регіонами та всередині них. У контексті туризму важливі не самі цифри. Швидше, це порівняння між звичним середовищем туриста (зазвичай міського) та характеристиками місця сільського відпочинку. Суттєвим є відносний контраст досвіду. Враховуючи міське походження більшості рекреантів і туристів у сільській місцевості, можна припустити, що чим рідше заселена територія, тим привабливішою вона буде для туристів.

2. *Землекористування та господарство.* Сільські території можна визначити як ті, економіка яких базується на традиційних аграрних/лісових галузях або принаймні на видобутку (зазвичай не на обробці) природних ресурсів. Однак дихотомія сільське/міське з точки зору економічної діяльності стає дедалі менш чіткою, особливо в розвинених країнах світу. Постійне зниження відносного значення сільськогосподарського сектора та зростання постіндустріального сектора послужили до розвитку багатьох нових галузей промисловості, включаючи туризм, у сільській місцевості. Актуальність цього для туризму полягає в тому, що не лише характер сільського землекористування та економічної діяльності, а й його інтенсивність та різноманітність можуть впливати на потенціал території для розвитку сільського туризму. Таким чином, райони з інтенсивним землеробством або процвітаюча та різноманітна сільська економіка матимуть меншу потребу в розвитку туризму та можуть бути менш привабливими для туристів; а економічно маргінальні території, які залежать від традиційних дрібних аграрних галузей, матимуть більшу потребу в економічній диверсифікації та можуть бути більш привабливими для туристів.

3. *Традиційні громадські структури.* З усіх уявлень про сільські території, можливо, найпоширенішим, особливо серед міських жителів, є те, що сільська місцевість зберігає традиційні соціальні структури та цінності, які були значною мірою втрачені в сучасному міському суспільстві. Зокрема, почуття «спільності», локальна, а не масова культура, спосіб життя, який дещо повільніший, більш «природний» і гармонійний з природою, менш матеріалістичний і більш завершений, ніж у міських суспільствах. Сільські суспільства мають різноманітні характеристики, які в сукупності можуть ідентифікувати їх як більш традиційні, ніж сучасні міські суспільства. Але багато сільських територій перебувають у стані постійних змін, не в останню чергу у зв'язку з поглинанням або відмовою від міських соціальних і просторових цінностей, структур і характеристик. Безперечно, сільські суспільства не

обов'язково демонструють «традиційні» атрибути. Проте, «традиційне» сприйняття сільських соціумів має кілька наслідків для розвитку туризму: туристів мотивує бажання побачити або відчувати різні, традиційні способи життя в рамках постійно зростаючого інтересу до спадщини; за умови розумного управління туризмом він може сприяти підтримці цих традиційних соціальних і культурних структур; і навпаки, туризм може легко негативно вплинути та загрожувати стабільності сільських суспільств і культур, сприяючи потенційному руйнуванню того самого об'єкта, який в першу чергу приваблює туристів.

Варто констатувати, що зберігається і кілька обмежень щодо точних і відносно значущих даних, що стосуються сільського туризму та відпочинку:

- відмінності у національному визначенні та переліку: одна країна може включати лише фермерський та природний туризм, тоді як інша вважатиме багато видів економічної діяльності поза міськими районами частиною сільського туризму;
- багато сільських туристів і рекреантів є екскурсантами (денними відвідувачами), а не тими, хто зупиняється на нічліг (обсяг яких певною мірою можна виміряти кількістю ночівель);
- сільський туризм дуже різноманітний і фрагментований (наприклад, таблиця 1), через що по всій Європі діють десятки тисяч підприємств і громадських ініціатив, деякі з яких зареєстровані в місцевих або регіональних органах, таких як ради з туризму та органи влади, а інші ні.

Поняття «сільський туризм» має те саме походження, що й поняття «альтернативний туризм», таким чином знову осмислене за допомогою заперечення: неміський, тобто сільський; не пляжний, тобто негедоністичний; немасовий, тобто одиночний (або малою групою); не пакетиний тур, а самоорганізований. Таким чином, привабливість сільської місцевості складається(ються) не тільки з образів і атракцій сільської місцевості, а й із образів видів туризму (табл. 1).

Таблиця 1. Спектр туристично-рекреаційних заходів у сільській місцевості [складено автором за відкритими джерелами]

Вид туристичної діяльності	Туристично-рекреаційні заходи
<i>Активний туризм</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Піші прогулянки (пішохідні стежки, фітнес доріжки, природні парки) • Верховна їзда • Мототуризм (трейл, всюдиходи, автотуризм) • Тур по місту/селу • Пригодницькі канікули/канікули в пустелі • Велоспорт • Бігові лижі
<i>Культурна діяльність</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Археологія • Дослідження сільської спадщини • Місцеві промислові, сільськогосподарські або ремісничі підприємства • Музеї • Курси ремесел • Майстер-класи з художнього вираження • Фольклорні колективи • Культурні, гастрономічні та інші маршрути
<i>Діяльність, пов'язана з водою</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Риболовля • Плавання • Річковий/каналний туризм (плавучі будинки, вузькі човни, баржі) • Каное, каякінг та рафтинг • Віндсерфінг • Гонки на швидкісних катерах • Вітрильний спорт • Заклади типу «Акваленд».

Продовження табл. 1.

Вид туристичної діяльності	Туристично-рекреаційні заходи
Діяльність, пов'язана зі здоров'ям	<ul style="list-style-type: none"> • Фітнес-тури • Курорти та оздоровчі заклади
«Пасивна» діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Релаксаційний відпочинок у сільській місцевості • Вивчення природи на відкритому повітрі, в тому числі спостереження за птахами, фотографування • Споглядання ландшафту
Повітряні заходи	<ul style="list-style-type: none"> • Легкий літак • Дельтапланерний і літальний апарат з мінімальною вагою • Повітряні кулі
Спортивні заходи	<ul style="list-style-type: none"> • За наявних природних умов: <ul style="list-style-type: none"> – Скелелазіння – Спортивне орієнтування – Полювання • За наявності модифікованих /сконструйованих умов: <ul style="list-style-type: none"> – Теніс – Гольф – Катання на гірських лижах низької інтенсивності
Події «Візитні картки».	<ul style="list-style-type: none"> • Сільські спортивні свята • Сільськогосподарські / Аграрні фестивалі/ярмарки
Бізнес-тури	<ul style="list-style-type: none"> • Малі з'їзди/конференції • Короткий відпочинок в інсентив-туризмі

Перехід до постпродуктивістської сільської місцевості означає перехід від виробництва (для міських ринків) до споживання (зазвичай жителями міст). Сільське господарство залишається основним землекористувачем у сільській місцевості, але втрачає своє домінуюче положення щодо економіки села і місцевого суспільства та політики. Постпродуктивізм характеризується диверсифікованістю, плюріактивністю; чутливістю до стану навколишнього середовища; дивергенцією всередині сільського господарства; і динамізмом. Це створює набагато більш неоднорідну сільську місцевість з точки зору використання земель, соціального складу, господарської діяльності, режиму регулювання і автентичності місця.

Так, можна означити такі потенційні аспекти розвитку сільського туризму:

1. граючи все більш важливу та диверсифіковану роль у місцевому розвитку, особливо у відродженні та реорганізації місцевої економіки та покращенні якості життя;

2. туристичні потоки можуть бути генераторами принаймні додаткових доходів у сільському господарстві, ремеслах та сферах послуг;

3. надання можливості реалізувати економічну цінність специфічного, якісного виробництва харчових продуктів, а також невикористаних і покинутих будівель, унікальних пейзажів, просторів і культури;

4. незважаючи на те, що сільський туризм часто характеризується відмінностями між господарем і гостем, він може відкрити можливості для нових соціальних контактів, особливо в подоланні ізоляції більш віддалених районів і соціальних груп;

5. можливості переоцінити спадщину та її символи, довкілля та самобутність сільських місць;

6. стратегії розвитку сільського туризму мають сприяти політиці екологічної, економічної та соціальної сталості.

Але туризм може бути відносно крихким елементом розвитку сільської місцевості:

1. вихідні інвестиції, створення нових фірм і створення робочих місць можуть бути обмежені через невеликий масштаб і розосередженість галузі, яка, як правило, пропонує низьку віддачу від інвестицій;

2. для досягнення успіху потрібні багато навичок;
3. він часто перебуває в руках тих сільських підприємців, як-от фермерів, малих міст і сіл, а також місцевих чиновників, які часто не мають спеціальної підготовки в галузі туризму;
4. залучає багато мікропідприємств;
5. капітал часто відчувається дефіцитом;
6. час для досягнення успіху, як правило, короткий.

У таблиці 2 наведено результат впливу (соціально-економічного, культурного, фізичного) туризму та рекреації в сільській місцевості та на неї.

Таблиця 2. Перелік впливів туризму та рекреації в сільській місцевості та на сільську місцевість [укладено автором за результатами власного дослідження]

Соціально-економічний	Культурний	Фізичний: побудований і "природний"
Позитивний		
Забезпечує джерело нового, альтернативного або додаткового доходу та зайнятості Допомагає зменшити гендерний та інший соціальний дисбаланс Заохочує колективну громадську діяльність Забезпечує можливості для втримання населення на територіях, які інакше можуть зазнати депопуляції Спонукає повторне заселення територій Загальний мультиплікаційний ефект, хоча в сільській місцевості, як правило, нижчий	Пожвавлення місцевої культури Виховування почуття місцевої гордості, самоповаги та ідентичності	Внесок у збереження та охорону природи Допомога в реконструкції та повторному використанні занедбаних об'єктів
Негативний		
Економічні відтоки Місцева інфляція цін Трудова міграція Спотворення місцевої структури зайнятості Деформування місцевого ринку житла Посилення сприйняття щодо зайнятості жінок як низькооплачуваної з неповним робочим днем Комплекси з слабкими зв'язками з місцевою економікою Сезонні моделі попиту	Спотворення місцевої «культури» через перетворення її в товар та штучного створення автентичності Знищення корінної культури	Знищення природного середовища існування Сміття, викиди та інші форми забруднення Затори Поширення нового будівництва, часто, добудоване до існуючих поселень

У вимірі світових трендів можна виокремити ряд динамічних процесів:

- зростаюча важливість і різноманітність сільського туризму та відпочинку як одного з елементів туризму, що найшвидше розвивається, сам по собі і є однією з найбільших і швидкозростаючих галузей в світі;

- реструктуризація сільської місцевості та поява постпродуктивістської, постіндустріальної сільської місцевості. Незважаючи на те, що контекст і тиск для такої реструктуризації можуть відрізнятись, роль туризму як потенційно важливого елемента процесу реструктуризації вимагає підвищеного усвідомлення важливості та надання відповідних інструментів для сталого розвитку сільських територій, пов'язаного з туризмом;

- як важливий і зростаючий елемент багатьох національних і регіональних економік, сільський туризм використовується як ключовий компонент побудови національного і регіонального іміджу та проєкції, незалежно від того, чи погоджуються мешканці цієї місцевості;

- туризм і відпочинок також відіграють ключову роль у дискусіях про те, якою мірою слід розвивати або зберігати сільські території в контексті місцевих стратегій розвитку.

Крім того, багато сільських територій можна розглядати як нерозривно пов'язані з національною та міжнародною політичною економікою, що відображає зміни, спричинені процесами:

- збільшення мобільності людей, товарів та інформації, розмивання автономії місцевих громад;

- делокалізація господарської діяльності, що унеможливує визначення однорідних економічних районів;

- нове спеціалізоване використання сільських просторів (як туристичні об'єкти, парки та зони розвитку), створюючи нові спеціалізовані мережі взаємовідносин, багато з яких більше не локалізовані;

- сільські простори можуть виконувати функції для несільських користувачів і існувати незалежно від основної діяльності сільського населення.

Тому сільський простір необхідно визначати саме з точки зору того, як його сприймають мешканці: як соціальний цілісність, де мешканці сільських просторів взаємодіють і беруть участь у таких видах діяльності, як відпочинок і туризм. Таким чином, існує очевидна потреба в ретельному плануванні та управлінні туризмом для підтримки характеру та добробуту сільських суспільств.

Деякі аспекти туризму в різних сільських районах, що орієнтовані на розміщення туристів, засновані на малих закладах, характеризуються:

a. невеликі сімейні заклади;

b. висококонсолідована ідентичність і соціальна структура;

c. значна частина працездатного населення залучена до туризму, деякі на неповний робочий день;

d. тісні зв'язки між різними секторами місцевого бізнесу;

e. кустарне господарство та малі та середні підприємства, які розвинулися для забезпечення місцевих ринків (у тому числі туристичного);

f. обмеження на будівництво та вимоги до інфраструктури, значний контроль громади над навколишнім середовищем та використанням ресурсів і, в деяких випадках, свідомо політика обмеження кількості туристів;

g. інтенсивне використання житла.

Загальна стратегія *туристичного кластеру* включає: розвиток загальної та спеціальної туристичної інфраструктури; розвиток готельної бази, особливо комфортабельних засобів розміщення; виховання культури гостинності для забезпечення високої якості обслуговування туристів; розвиток мережі партнерств, що утримують туриста на відпочинку; освоєння інтегрованої системи просування кластерного турпродукту; створення умов для інноваційного менеджменту; узгодження маркетингової цінової політики, спрямованої на зростання якості послуг та турпотоків; створення банку ідей для реалізації спільних проєктів.

Висновки. Сільський туристський кластер – це територіально-галузеве об'єднання туристичного бізнесу, влади, освітніх, наукових і культурних центрів, професійних асоціацій

та громадських об'єднань для вирішення комплексних завдань розвитку сільської території на основі кооперації суб'єктів сільського туризму. Основні чинники конкурентоспроможності сільського туристського кластеру: брендування турпродукту, популяризація ключових турресурсів; висока якість, відновлюваність, варіативність і екологічність турпродукту; доступність туристської території; безпека відпочинку, комфортність перебування на території; використання екологічних та енергозберігаючих технологій. Для досягнення достатнього рівня конкурентності сільської території, місцеві органи влади повинні створити (1) особливий імідж для популяризації туризму та розробки специфічного туристичного бренду території; (2) паралельно має відбуватися покращення якості надання туристичних послуг відповідно до попиту на ринку, що означає надання високоякісних послуг з дотриманням міжнародних стандартів; (3) а в контексті сучасної вимоги сталого розвитку туризму – рекреаційного природокористування – і забезпечити раціональне використання природних багатств для задоволення рекреаційних потреб при всій сукупності безпосередніх впливів людини на середовище. Нові центри управління територіями і її ресурсами ОТГ, відповідно до чинного законодавства мають у своєму розпорядженні можливість не лише впливати, а й оптимізувати процес кооперації між учасниками кластеру між собою.

Список використаних джерел

- Bell, Michael M. (1994) *Chilterley: Nature and Morality in a Country Village. Morality and Society*. Chicago: University of Chicago Press,. (in English).
- Clout, Hugh D. (1972) "Rural Geography: An Introductory Survey. Pergamon Oxford Geographies. Oxford: Pergamon (in English).
- Gilg, Andrew W. (1985, 1991) *An Introduction to Rural Geography*. London and Baltimore: Edward Arnold (in English).
- Woods, Michael (2005) *Rural-Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. London: SAGE (in English).
- Woods, Michael (2011) *Rural Key Ideas in Geography*, London and New York: Routledge (in English).
- Gartner W.C., Lime D.W. (2000) Trends in outdoor recreation, leisure, and tourism. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data. 481 p. (in English).
- Duffy, P.J. (2009) Rural Historical Geographies, In: Kitchin, R. and Thrift, N. (eds.), *The International Encyclopedia of Human Geography*, Vol 5. Elsevier, 136-145. (in English).
- Torres R., Momsen O. (2011) *Tourism and agriculture: New geographies of consumption, production and rural restructuring*. Publisher: Routledge Editor: Rebecca M Torres & Janet Momsen. (in English).
- Axel Stein (2014) Rural Strategies for Coping with the Spatial Unevenness in the Knowledge Society, *European Planning Studies*, 22:10, 2116-2133, DOI: 10.1080/09654313.2013.819734 (in English).
- Boz I., Kilic O., Kaynakci C., (2017) Emerging Trends in Rural Tourism: Evidence from the Eastern Black Sea Region of Turkey. Rural development conference, 9-11 July, 2017 Bangkok Thailand Conference Proceeding (in English).
- Prylutskyi A. (2020) Problems and current trends of rural tourism development. *Sciences of Europe*, № 59, pp. 51-57. (in English).